

Ivana Hadjievaska, Jana Kocevaska (ur.), *Invisible archives: Makedonka – Organ of the WAF (1944-1952), historical experiences and cultural memory*, Skopje: Center for Research of Nationalism and Culture, 2022, 315 str.

U proteklim godinama u svijetu i regionu interes za “svijet ženske povijesti” neprekidno je jačao i osvjetljavao do sada nedovoljno istražene aspekte rodne prošlosti. U tom kontekstu treba sagledavati i nastavak istraživačkog rada na realizaciji naučnog projekta *Nevidljivi arhiv* u okviru Centra za istraživanje nacionalizma i kulture u Skoplju i pod palicom voditeljica projekta i urednica Ivane Hadjievaska i Jane Kočevske. Krenuvši od istraživanja medijske prezentacije žene i ženske perspektive u periodici između dva svjetska rata, analiza se ovaj put uz isti tematski fokus proširila na socijalistički period i časopis *Makedonka*, te rezultirala nastankom Zbornika radova *Invisible archives: Makedonka – Organ of the WAF (1944-1952), historical experiences and cultural memory*. Zbornik je posvećen nedovoljno istraženoj temi – društvenom i političkom položaju i ulozi makedonskih žena u socijalističkom periodu, koja je, kako urednice ističu, u smislu njene naučne obrađenosti deficitarna i odsutna u zapadnom, engleskom govornom naučnom prostoru. Slijedeći ovaj koncept, unutar Zbornika predstavljeno je sedam važnih radova koji ne samo da osvjetljavaju značaj prvog makedonskog ženskog socijalističkog časopisa već pružaju i dublji uvid u položaj žena u Makedoniji u periodu od 1944. do 1952. godine. Kroz radove se istražuju ključne teme koje oblikuju naše razumijevanje ženske povijesti i njenog mjesta unutar šireg povijesnog narativa.

U prvom tekstu pod naslovom “Researching the first Macedonian women’s magazine from disjointed memory to archives of female lived experience”, urednice Ivana Hadjievaska i Jana Kocevaska istakle su važnost interdisciplinarnog pristupa prilikom izučavanja časopisa *Makedonka*

kao izvora za razumijevanje ženske (ne)vidljivosti u nacionalnom narativu. Njihov rad predstavlja pionirski napor u proučavanju povijesti žena i kulturnog pamćenja u Makedoniji, a naglasak na rodnoj analizi ne samo da ističe važnost *Makedonke* kao povijesnog izvora već doprinosi i širim raspravama o agenciji žena i njihovoj vidljivosti u prošlosti. Kroz projekt *Nevidljivog arhiva* autorice su produbile istraživanje o prisutnosti žena u periodičnim publikacijama nakon Drugog svjetskog rata, čime su osvijetlile žensku perspektivu, doprinoseći reinterpretaciji nacionalnog identiteta i kulturnog naslijeđa.

U radu “Political advancement of women: Forms of political participation of women in socialist Macedonia (1944-1953)” Ivana Hadjievaska analizira političko napredovanje žena i oblike njihovog političkog učešća u socijalističkoj Makedoniji u periodu od 1944. do 1953. godine. Fokusirajući se na ulogu Ženskog antifašističkog fronta i časopisa *Makedonka*, autorica istražuje kako su žene aktivno sudjelovale u izgradnji novog društva temeljenog na komunističkim principima. Kroz analizu ustavnih odredbi, zakona i politika koje su bile usmjerene ka ostvarivanju rodne ravnopravnosti Hadjievaska istražuje kako su žene bile integrirane u politički i društveni život socijalističke Makedonije. Posebno se osvrće na ulogu Ženskog antifašističkog fronta kao masovne ženske organizacije koja je mobilizirala žene za sudjelovanje u Narodnooslobodilačkom ratu i kasnije ih usmjeravala ka ostvarivanju političkih ciljeva, poput političke emancipacije i ravnopravnosti spolova. Kroz analizu sadržaja časopisa *Makedonka* Hadjievaska razmatra kako su politički stavovi i ideološke poruke ovog časopisa oblikovali percepciju makedonske žene kao politički osviještene građanke, angažirane u izgradnji socijalističke države i promicanju ideja rodne ravnopravnosti. Nadalje, autorica istražuje kako su se koncepti političkog napretka žena mijenjali tokom vremena, posebno u kontekstu promjena u političkom sistemu i ekonomskim prilikama. Kroz analizu različitih faza političkog angažmana žena Hadjievaska donosi zaključak o evoluciji političke participacije žena u socijalističkoj Makedoniji.

Jana Kocevska u svom istraživanju prikazanom kroz rad pod naslovom “Healthcare and nurturing care policies on the pages of *Makedonka*” nudi dubok uvid u politike i prakse podrške majkama i djeci u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ), posebno kroz analizu časopisa *Makedonka*. Kroz pažljivo proučavanje političkih mjera podrške majkama i djeci autorica ističe kako su zdravstvene ustanove, programi socijalne skrbi, te kulturni i ideološki koncepti majčinstva bili temeljni za oblikovanje društvenih uloga i odgovornosti majki. Najvažniji doprinos ovog rada jeste u tome što autorica ne samo da analizira političke mjere već istražuje i ideološki kulturni kontekst u kojem su te mjere primjenjivane. Kroz analizu sadržaja navedenog časopisa Kocevska otkriva složenost političkih i društvenih silnica koje su oblikovale iskustva majki i djece u socijalističkoj Jugoslaviji. Posebno je značajno istraživanje kulturne konstrukcije majčinstva unutar socijalističkog okvira. Autorica ističe kako su majke viđene ne samo kao skrbnice već i kao graditeljice novog društva. Proučavajući časopisnu građu, Kocevska pokazuje kako je država putem medija poput *Makedonke* širila ideje i smjernice o majčinstvu, oblikujući tako uloge i odgovornosti majki unutar socijalističkog sistema.

Darko Leitner-Stojanov u radu “Literacy and education in the magazine *Makedonka* (1944-1952): Between gender emancipation and political mobilisation” analizira kompleksnu povezanost između obrazovanja, emancipacije i političke mobilizacije u poslijeratnoj Jugoslaviji. Kroz primjere koje ističe, autor naglašava političku dimenziju kampanja pismenosti, istovremeno povezujući obrazovanje s emancipacijom i ideološkim ciljevima izgradnje komunističkog društva. Neki od tih primjera uključuju citate koji naglašavaju važnost obrazovanja žena za postizanje ravnopravnosti u političkom, društvenom i kulturnom životu, te tekstove koji promoviraju kampanje pismenosti kao suprotnost prethodnim režimima i kao sredstvo za ostvarivanje socijalističkih ideala. Autor također istražuje promidžbu ideje da obrazovane žene nisu samo dobre radnice i građanke već i udarnice koje sudjeluju u izgradnji socijalizma. Ovi primjeri ilustriraju idejno-političku dimenziju obrazovanja i njegovu ulogu u promicanju koncepta izgradnje

komunističkog društva u Jugoslaviji, dok istovremeno ukazuju na postupni gubitak prioriteta obrazovanja nakon 1950. godine.

U radu naslovljenom “The Narrative Strategies in the Creation of Female Characters in the Literary Contributions to the Magazine *Makedonka* – Organ of the Women’s Antifascist Front of Macedonia (1944-1952)” Manja Velichkovska istražuje načine na koje su ženski likovi predstavljeni u književnim priložima časopisa *Makedonka*. Velichkovska se fokusira na analizu različitih narativnih strategija korištenih u predstavljanju ženskih likova, s posebnim osvrtom na njihovu ulogu u otporu različitim hegemonijama, uključujući patrijarhalne koncepte braka i porodice, religiju i državne autoritete te klasnu nejednakost. U svom radu autorica prezentira kako su ženski likovi prikazani kao suprotstavljeni ovim hegemonijama i kako su se nosili s izazovima i ograničenjima u društvu toga vremena. Autorica također analizira metodologiju književne analize korištene u istraživanju, ističući interdisciplinarni pristup i dijalog s društvenom stvarnošću. Kroz primjere iz književnih radova objavljenih u *Makedonki* Velichkovska istražuje kako su ženski likovi prikazani kao složeni i ambivalentni, te kako su se nosili s različitim izazovima i očekivanjima u tadašnjem društvu. Njeni zaključci ukazuju na to da su ženski likovi često prikazivani kao ambivalentni i kompleksni, ali da su ipak često bili ograničeni u svojim aktivnostima i uspjehu na određene sfere koje su bile od interesa za tadašnje političke događaje. Velichkovska ističe važnost časopisa *Makedonka* kao progresivnog glasila koje je promoviralo emancipaciju žena, ali istovremeno naglašava propagandističku ulogu časopisa i ograničenja koja su proizlazila iz toga.

U epilogu pod nazivom “*Makedonka* (1944-1952) and the contemporary study of periodicals” Jelena Milinković ističe važnost istraživanja periodičnih izdanja, a posebno časopisa posvećenih ženskoj kulturi. Autorica naglašava povijesne okolnosti perioda u kojem je *Makedonka* objavljivana, te povezuje njezinu ulogu s predratnim feminističkim i poslijeratnim anti-fašističkim revolucionarnim časopisima. Milinkovićeva ističe važnost digitalizacije periodičnih izvora radi šireg pristupa istraživanju i interpretaciji,

te naglašava da *Makedonka* predstavlja spomenik narodnooslobodilačke borbe, antifašizma, feminizma, ženske kulture i rane socijalističke države. Kroz svoj rad Milinkovićeva potiče savremeno proučavanje periodike kao izvora neistraženih tekstova, autora i kulturnih fenomena, te ističe važnost digitalizacije izvora radi daljnjeg istraživanja i interpretacije.

Važno je naglasiti da se unutar ovog Zbornika radova nalazi i umjetnički iskaz koji donosi Hristina Ivanovska pod nazivom “Document missing: *Makedonka* – emancipation, meaning and desire”. Ovo umjetničko istraživanje predstavlja svojevrstu izložbu unutar knjige, koja obuhvaća različite fotografije, odlomke iz časopisa i druge artefakte koji doprinose sagledavanju emancipacije, značenja i želja što su se reflektirale kroz časopis *Makedonka*. Ivanovska kroz svoj umjetnički pristup dodatno produbljuje razumijevanje ženskog iskustva tog vremena, stvarajući prostor za osvježavajući i interaktivni prikaz kroz likovne i druge vizualne elemente.

Kroz istraživanje periodike i analizu časopisa *Makedonka* ova kolekcija radova predstavlja više od suhoparnih riječi na papiru. Riječ je o putovanju kroz vrijeme i prostor, gdje se svaki rad pretvara u ključ za otkrivanje ženske perspektive u kontekstu socijalističkog perioda. Kroz ove stranice čitaoci mogu čuti glasove žena koje su se borile za svoje mjesto u društvu, kao i sagledati njihove političke, kulturne i intimne borbe i osjećati snagu njihove borbe za ravnopravnost. Zbornik nije samo akademski doprinos, već živa knjiga koja pulsira s dubokim emocijama, sa svakim preokretom stranice otkrivajući novo poglavlje u priči o ženskoj snazi, izdržljivosti i odlučnosti. Kroz spomenuti umjetnički iskaz koji dodatno obogaćuje ovo djelo svaka slika i svaki odlomak časopisa postaje poziv na putovanje kroz povijest, pozivajući nas da osjetimo, vidimo i razumijemo svijet žena iz prošlih vremena. Uvodeći čitatelje u tajanstveni svijet časopisa *Makedonka*, prikazani Zbornik radova nudi uvid u život, politički aktivizam i kulturno naslijeđe makedonskih žena u dinamičnom socijalističkom periodu. Njegova vrijednost leži u sposobnosti da osvijetli do sada neistražene staze prošlosti, otkrivajući dublje slojeve ženske perspektive unutar šireg

povijesnog tkiva. Prikazani Zbornik radova preporučuje se za čitanje svakome ko žudi za dubljim razumijevanjem uloge i doprinosa žena u društvu, te za istraživanjem novih dimenzija ženske povijesti koje su do sada bile skrivene tamom zaborava.

Amina Abaspahić